

بررسی رابطه فضای شهری مطلوب با برگزاری آئین‌های عزاداری مطالعه موردی: مراسم عزاداری دهه محرم در محله خطیب شهر تبریز

مهدی علیلو^۱

الهام کاظمی^۲

محمد رضا پورمحمدی^۳

چکیده

شهر مهم ترین عرصه زیست انسان و بزرگترین مکان تمدن است. مطالعه و تأثیر این عرصه جایگاه ویژه‌ای دارد. امروز مسئله این است که در جامعه بسیاری از سنت‌های اسلامی مورد غفلت واقع شده است. تأثیر ارزش‌های دینی و مذهبی بر ساخت و تولید فضاهای شهری از اهمیت بیشتری برخوردار است. شهر بر پایه جهان بینی ساخته می‌شود و عالی ترین نمود اشغال و تصرف فضا بر مبنای عقیده و ارزش‌های اسلامی می‌باشد. مسجد در شهر اسلامی محل گردهمایی سیاسی، مسایل غیر نظامی و حقوقی و مالی بوده است. امروزه برخی از آئین‌ها و مراسم مذهبی در فضای بیرون از مسجد برگزار می‌شود و به علت نبود فضای مطلوب در کالبد شهر، معمولاً شبکه معابر و گره‌های ترافیکی را اشغال می‌نماید. روش پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی بوده که با استفاده از روشهای گردآوری اطلاعات به صورت مصاحبه با صاحب نظران علوم دینی و مطالعه ی کتابخانه‌ای نظریات و تعاریف مربوط به موضوع پژوهش بررسی شد و همچنین با استفاده از روش

۱- کارشناس ارشد شهرسازی (مدرس دانشگاه پیام نور واحد تبریز) (نویسنده مسئول)

Mahdi_alilu@yahoo.com- Tel:09143157692:Email

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری (مرکز علوم و تحقیقات آذربایجان شرقی)

۳- استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تبریز

میدانی (پرسشنامه، مشاهده، و برداشت میدانی) داده‌های مورد نیاز جمع‌آوری شده و در نرم افزار SPSS پیاده شد و با توجه به آزمونهای متفاوت به تجزیه و تحلیل داده‌ها پرداخته شد. بیشتر مردم بازسازی و گسترش صحن مساجد را برای برگزاری مراسم ایام محرم مناسب دانسته‌اند. لذا در مقاله حاضر سعی گردیده است ضمن بررسی ضرورت برگزاری آئین‌های مذهبی در بیرون از فضای مسجد، پیشنهادی توسط پژوهشگران جهت تعریف و شکل‌گیری فضای مطلوب برای مراسمات فوق ارائه گردد.

واژگان کلیدی: شهراسلامی، میدان، معابر، مسجد، آئین‌های مذهبی.

مقدمه

شهر مجموعه‌ای فرهنگی - کالبدی است که بر اساس نیازها، فعالیت‌ها و رفتارهای ساکنین آن شکل گرفته است. شهر و فضاهای مختلف آن بستر یا ظرفی هستند برای اینگونه اتفاقات، بالتبع فضاها و خصوصیات آنها وابستگی شدیدی به نحوه فعالیت و الگوهای رفتاری استفاده‌کنندگان آنها دارند. البته این بدان معنی نیست که این رابطه یکطرفه است. همانطور که فضاها از یک سو، آئینه تمام‌نمای، الگوهای رفتاری یک جامعه می‌باشند. از سوی دیگر فضاها بر فعالیت‌ها و رفتارهای ساکنین تاثیر می‌گذارند (پاکزاد، ۱۳۸۴: الف). کشور ایران به عنوان یک کشور مذهبی در طول تاریخ، دارای مراسم و آئین‌های مذهبی گوناگون در مناطق مختلف آن است مانند آئین عزاداری برای سالار شهیدان در ماه محرم، حضرت فاطمه، حضرت معصومه، امامان معصوم و پیامبر مکرم اسلام.... در گذشته این مراسم بیشتر در فضاهای باز مانند میداین شهری، صحن مساجد، معابر و خیابانها برگزار می‌شد ولی به تدریج با ورود خودرو میداین هویت خود را از دست داده و تبدیل به گره‌های ترافیکی شدند. تغییر و دگرگونی در میداین‌آنگونه که مورد نظر است، به دلایل عدیده‌ای، در کوتاه مدت میسر نیست، زیرا امکان تخریب و تبدیل گره‌های ترافیکی به میداین به معنای واقعی بر اساس طرحهای مبتنی بر ارزشها و اصول اسلامی در زمانی محدود ممکن نیست. از طرفی در زمانهای قدیم میداین اصلی‌ترین مکان تجمع مردم در مراسم‌های گوناگون بوده ولی امروزه میداین شهری، آن چه از میان معانی

مختلف این واژه بیش از هر چیز مشترک است، ماهیت عرصه بودن میدان است و آن چه برای شهرسازی حائز اهمیت است این که میدان محل تجمع انسانها، نیروها و رویدادهایی است که در این عرصه اند، آن چه در دانش طراحی شهری به عنوان یک ارزش برای میدان مطرح است، نقش اجتماعی و تعاملی است که این فضا در زندگی جمعی شهروندان ایفا می کند که متأسفانه امروزه، این ارزش خود را از دست داده و تنها تبدیل به یک گره شده اند و همچنین امروزه خیابانها و معابر نیز محل تردد انسانها و خودروها هستند، لذا عملاً کارکرد خود را به عنوان محل تجمع از دست داده اند. نبی مکرم اسلام (ص) با تاسیس اولین مسجد در واقع شهر اسلامی را در مدینه بنیان گذاری کرد. «مسجد مدینه در صدر اسلام تنها برای ادای فریضه نماز نبود، بلکه مرکز جنب و جوش دینی و اجتماعی مسلمانان همان مسجد بود. هر وقت لازم می شد اجتماعاتی صورت گیرد، مردم را به حضور در مسجد دعوت می کردند و مردم از هر خیر مهمی در آنجا با خبر می شدند و هر تصمیم جدیدی گرفته می شد در آنجا به مردم اطلاع داده می شد» (مطهری، ۱۳۷۸: ۱۹۳). به صورتی که صحن مسجد به عنوان فضای جمعی، شبستان به عنوان تالار شهر و گوشه های مسجد به عنوان مدرسه، درمانگاه، شورای حل و فصل اختلافات و... استفاده می شد. جلسات بحث های نظری در زیر همین سقف شکل می گرفت و مسافران برای شنیدن ایده های پیامبر به این مسجد می آمدند. این در حالی بود که هر روز پنج بار در مسجد نماز جماعت برگزار می شد، در ساعاتی از روز مسجد محل تزکیه و تهجد مسلمانان بود و مکان امن خلوتی برای یک مسافر خسته که به مدینه می آمد. این تنوع عملکردی، دیدگاه پیامبر را درباره مسجد و نقش آن در جامعه، به صورتی نشان می دهد که برای جامعه اسلامی امروز ناآشنا و متفاوت می نماید (مهدی نژاد، ۱۳۸۹: ۶۶). اما امروزه مساجد اکثراً فاقد صحن بزرگ و مناسب برای برگزاری این مراسم است. لذا مقاله حاضر در پی پاسخگویی به سوالات زیر است:

- آیا فضای مناسب در سطح شهر برای برگزاری مراسم ایام محرم وجود دارد؟

- آیا میادین کنونی برای برگزاری این مراسم مناسب است؟

- آیا معابر و خیابانهای شهری برای برگزاری مراسم ایام محرم مناسب است؟

- آیا فضای باز اطراف مساجد(صحن) برای برگزاری مراسم ایام محرم مناسب است؟

- آیا طراحی فضاهای جمعی جدید مناسب در سطح شهر ضرورت دارد؟

برای پاسخگویی به سوالات پژوهش و دستیابی به اهداف آن ابتدا به تعریف شهر از دیدگاه اسلام و میزان اهمیت اصلی‌ترین ویژگی شهر مطلوب که همانا برآورده کردن نیازهای روحی مسلمانان، که برگزاری آیین‌های مذهبی یکی از این نیازها می‌باشد، پرداخته شده است. مصاحبه با صاحب‌نظران حوزه علوم دینی و تاکید آنها بر میزان اهمیت برگزاری آیین‌های مذهبی ما را بر آن داشت که ابتدا به تشریح کلی درمورد آیین‌های مذهبی بخصوص فلسفه عزاداری ایام محرم بپردازیم. سپس محله خطیب شهر تبریز که از محلات قدیمی این شهر است برای این پژوهش انتخاب شد.

محققان و معماران متعددی در سراسر کشور به مطالعه پیرامون فضای شهری مطلوب برای برگزاری آیین‌های عزاداری بخصوص مراسم ایام محرم پرداخته‌اند از جمله شهره تاج و شقایق حافظی زاده در سال ۱۳۸۹ در مقاله‌ای تحت عنوان «پتانسیل یابی فضاهای شهری در بخش مرکزی شهر تهران به منظور ساماندهی اجرای مراسم فرهنگی- مذهبی با تاکید بر اجرای مراسم ایام محرم» چنین نتیجه‌گیری کرده‌اند: «نتایج حاصل از تحقیق نشان می‌دهد که، با توجه به اقدامات صورت گرفته در داخل بازار توسط بازاریان، که از تدارک دهندگان و شرکت کنندگان در مراسم ایام محرم می‌باشند، ساماندهی فضایی جهت برگزاری مراسم تاسوعا و عاشورا صورت گرفته است. در خصوص محدوده بازار علیرغم وجود پتانسیلهای فضایی، تاکنون اقداماتی جهت ساماندهی فضایی به منظور برگزاری مراسم ایام محرم صورت نگرفته است. بنابراین برنامه ریزی در خصوص ساماندهی فضاها به منظور برگزاری مراسم تاسوعا و عاشورا و نیز ساماندهی مراسم ایام محرم با در نظر گرفتن طرح‌ها و پروژه‌ها و مدیریت و نظارت جامع بر آن، میتواند زمینه را برای استفاده از این مراسم به عنوان جاذبه گردشگری فرهنگی فراهم آورد.» از سویی دیگر مهران علی‌الحسابی و عصمت پایکن در سال ۱۳۹۲ در مقاله‌ای تحت عنوان «بازشناسی اثر آیین‌های عاشورایی بر شهر ایرانی، بررسی موردی: شهر لاهیجان» چنین نتیجه‌گیری کرده‌اند: «در

نتیجه میتوان چنین برداشت نمود که اثرات منبعث از آیین های جمعی از مهمترین و اصلی ترین معیارهای کیفیت بخشی به فضای شهری به شمار می آیند که خود از جمله اهداف اصلی طراحی هر فضای جمعی محسوب می شوند پس باید در نظر داشت اگرچه آیین خود پایان می پذیرد اما اثرات مثبت و کیفیت بخش آن می تواند با ارائه راهکارهای صحیح و مدیریتی در فضاهای شهری متداوم و ماندنی گردد. لازم به ذکر است که آیین های جمعی طی سالیان متمادی در شهرهای سنتی ایران اجرا گردیده و در آن جایگاه ویژه یافته اند، اما امروزه تنها بستر اجرای مراسم نیستند، در شهر امروزین گسترش اجرای آیین ها در بخشهای جدید شهر و در کلیه فضاهای آن محسوس است و از این رو توجه به فعالیتهای آیینی در طراحی و ساماندهی تمامی فضاهای جدید شهر ضروری مینماید. اسماعیل دویران در سال ۱۳۹۱ در مقاله ای تحت عنوان «سنجش مولفه های آسایش بصری در منظر شهری (با تاکید بر محله حسینیه اعظم زنجان)» بیان میکند که: «ارتقا سطح مولفه های آسایش بصری تاثیر متقابل و دوسویه ای را بر منظر شهری گذاشته و کاهش این مولفه ها منجر به آشفته گی، ناهمگونی و اغتشاشات بصری محیط می شود».

روش تحقیق از نوع توصیفی - تحلیلی بوده که با استفاده از روشهای گردآوری اطلاعات به صورت مصاحبه با صاحب نظران علوم دینی و مطالعه ی کتابخانه ای نظریات و تعاریف مربوط به موضوع پژوهش بررسی شد و همچنین با استفاده از روش میدانی (پرسشنامه، مشاهده، و برداشت میدانی) پرسشنامه ای میان اهالی محله خطیب شهر تبریز توزیع شد و داده های مورد نیاز جمع اوری شده و در نرم افزار spss پیاده شد سپس با توجه به آزمونهای متفاوت به تجزیه و تحلیل داده ها پرداخته شد. حجم نمونه در این تحقیق ۲۰۰ عدد پرسشنامه با طیف ۵ ارزشی (بسیار کم، کم، متوسط، زیاد، بسیار زیاد) است. پرسشنامه حاوی پنج گروه سوال شامل الف) موافقت با وجود فضای مناسب برای برگزاری مراسم ب) بررسی میزان مناسب بودن معابر و خیابانها برای برگزاری مراسم ج) بررسی میزان مناسب بودن میداين کنونی برای برگزاری مراسم د) بررسی میزان مناسب بودن فضاهای باز اطراف مساجد برای برگزاری مراسم ه) بررسی میزان مناسب بودن طراحی فضاهای جمعی جدید برای برگزاری مراسم، است. نرمال بودن توزیع نمرات متغیرها با استفاده از آزمون

کولموگروف - اسمیرنوف بررسی شده است. برای بررسی میزان مطلوبیت مولفه‌های فضای شهری از آزمون t یک نمونه‌ای استفاده شده است. برای اولویت‌بندی مولفه‌های فضای شهری از آزمون فریدمن استفاده شده است. برای مقایسه مطلوبیت فضای شهری از دیدگاه زنان و مردان از آزمون t مستقل استفاده شده است.

مبانی نظری پژوهش:

حقیقت شهر از دیدگاه اسلام همان حقیقت «انسان» در صورت تمام و کمال خود، یعنی اجتماع بنی نوع بشر بر وجه حکمت، تعاون و عدل بوده، و منظور از شهر خدا در این گفتار همان اجتماع انسانهای صالح بر فرش زمین است که هدف محبوب‌ترین، از آفرینش معشوق یگانه خویش یعنی انسان کامل در قالب تمام آن می‌باشد، که رسول حق محمد مصطفی (ص) فرمود: من شهر حکمتم و آن (شهر) بهشت است و علی درب آن (شهر) است (مجلسی، ۱۳۸۰: ۳۱۲). شهرسازی، مشتمل بر، مبانی نظری و تئوری‌های مربوط به اصول و ارزش‌هایی است که باید در طراحی و برنامه‌ریزی و ایجاد محیط زندگی مسلمانان رعایت شوند و بر روابط انسان با محیط (طبیعی و مصنوعی) و با سایر هموعان خویش (جامعه) حاکم باشند. این اصول و ارزش‌ها از تعالیم اسلامی استخراج خواهند شد و دربردارنده عوامل مهم فرهنگ ملی که با آنها در تضاد و تناقض نباشند نیز هستند. به اجمال باید گفت که منبع اصلی اصول حاکم بر کلیه اعمال مسلمانان و از جمله شهرسازی آنها قرآن کریم و سنت پیامبر هستند. در این متون بر اساس یک سری زمینه‌ها و موضوعات کلی، اصولی برای فعالیت و زندگی انسان قابل استخراج هستند. به طور نمونه، برخی از این زمینه‌ها و موضوعات کلی عبارت از نقش انسان در زمین، ارتباط اجزا و عناصر جهان هستی، هدف‌گایی حیات انسان، ارتباط انسان با عالم وجود و جهان بینی او است. و اما مهم‌تر این‌که، این اصول باید با اصول حاکم بر عالم که توسط خداوند بنا نهاده شده‌اند هماهنگ یا تفسیری از آن‌ها باشند. علت این امر هم آن است که انسان خلیفه خدا در زمین و امانت‌دار او است. به این ترتیب باید اعمال او رنگ و صبغه الهی به خود بگیرد (نقی زاده، ۱۳۹۰: ۶۲).

در بیان معیار رجحان شهرها برای زندگی انسان، پیامبر خدا می فرماید: «زمین زمین خداست و بندگان بندگان خدایند، هر جا نیکی به تو رسید اقامت گیر» (پاینده، ۱۳۷۷: ۳۷۷). امام الموحدین نیز می فرماید: «لیس بلد باحق بک من بلد، خیر البلاد ما حملک: هیچ شهری برای تو از شهر دیگر بهتر نیست، بهترین شهرها آن است که پذیرای تو باشد» (دشتی، ۱۳۸۶: ۵۲۶). توجه کنیم که یکی از اصلی ترین صفات و نشانه های «پذیرا بودن» آن است که، شهر پاسخگو و تامین کننده همه نیازهای انسان به صورت جامع و مناسب و متعادل باشد. این کلام امیرالمومنین به وضوح بیانگر نسخه ای بسیار کامل تر و اصیل تر و جامع تر از اصل پاسخگو بودن است که امروزه به عنوان ویژگی فضاهای شهری مناسب معرفی می شود. اگر پاسخگویی، به نیازهای فیزیولوژیک و روانی انسان متوجه است، پذیرا بودن و خاصیت دربردارندگی شهر، به جمیع نیازها و همه ساحت های حیات انسان توجه دارد و مرتفع شدن آنها را نشانه مطلوبیت شهر برای زندگی انسان می داند. با عنایت به تعبیر انحصاری قرآن کریم برای مکه مکرمه که آن را «ام القرآ» می نامد (که قاعدتا، به دلیل مادر مجتمع های زیستی و شهرها بودن، باید به عنوان الگوی سایر شهرها ایفای نقش کند)، و با توجه به این که حضرت ابراهیم پس از تجدید بنای کعبه شریف، برای شهر و اهل آن سه دعا می کند و سه چیز را از خداوند متعال برای اهل آن می خواهد، می توان برای نیازهای انسان که جامع و در بردارنده همه نیازهای مادی و روانی و معنوی او خواهند بود، تقسیم بندی خاصی ارائه کرد، و شهری را مطلوب نظر اسلام و مناسب زندگی مسلمانان دانست که به این سه گروه نیازهای انسانی پاسخگو باشد. دعاهای حضرت ابراهیم چنین است: و اذ قال ابراهیم رب اجعل هذا آمنا و الرزق اهله من الثمرات من آمن منهنم بالله و الیوم الاخر: و چون ابراهیم عرض کرد پروردگارا این شهر را محل امن و آسایش قرار ده و روزی اهلش را که به خدا و روز قیامت ایمان آوردند فراوان گردان (بقره، ۱۲۶) و در جای دیگر، دعا می کند: و اذ قال ابراهیم رب اجعل هذا البلد آمنا و اجنبینی و بنی ان نعبد الاصلنام: یادآور وقتی که ابراهیم عرض کرد پروردگارا این شهر (مکه) را مکان امن و امان قرار ده و من و فرزندانم را از پرستش بتان دور دار (ابراهیم، ۳۵). به این ترتیب، ملاحظه می شود حضرت ابراهیم سه دعای اصلی برای مکه دارد، که هر یک از آنها بر رفع اصلی ترین نیاز

یک ساحت حیات (جسم یا فیزیولوژی، روان یا نفس، و روح یا آخرت) زمینه تامین سایر نیازهای آن ساحت زندگی نیز فراهم خواهد شد: وقتی رزق (به معنای عام آن) تامین شود می‌توان گفت که امکان مرتفع شدن و ارضای همه نیازهای فیزیولوژیک و جسمی انسان فراهم، و زمینه پاسخگویی به آنها تامین شده است. زمانی که امنیت انسان تامین باشد، می‌توان امیدوار بود که در سایه امنیت، انسان بتواند به همه نیازهای قلمرو روان خویش و به آنچه انسانیت او اقتضا می‌کند، دست یابد، چنانچه نبی مکرم اسلام می‌فرماید: «من اصبح معافی فی بدنه آما فی سر به عنده قوت یومه فکانما خیرت له الدنیا؛ هر که تنش سالم است و در جماعت خویش ایمن است و قوت روز خویش دارد سراسر جهان مال اوست» (پاینده، ۱۳۷۷: ۷۳۳). و بالاخره، با نپرستیدن بت و ایمان به خداوند واحد و روز قیامت، آنگاه می‌توان از تامین همه نیازهای معنوی و روحانی او به نحو احسن نیز رای داد. خلاصه این که هر یک سه دعای حضرت ابراهیم برای مکه مکرمه و اهل آن، سر سلسله نیازهای یک ساحت حیات هستند، که تامین آنها زمینه ساز پاسخگویی به همه نیازهای انسان و میل او به سعادت و کمال خواهد بود. به این ترتیب، نه از نظر شکلی، که از نظر امکاناتی که یک شهر باید در اختیار اهلیش قرار دهد و از نظر شرایطی که باید برای مردمان فراهم کند، دعاهای حضرت ابراهیم در مورد مکه مکرمه، صفات و ویژگی‌های بهترین الگوی شهر اسلامی و محیطی برای زیست انسان است، که طبیعتاً این ویژگی‌ها، که در جهت پاسخگویی به همه نیازهای انسان هستند، بر کالبد شهر، بر قوانین و مقررات حاکم بر شهر، بر رفتار اهل شهر، بر ارتباطات مردمان با یکدیگر و در یک کلام بر ارکان شهر تاثیر بنیادین خواهد داشت. این الگوها را می‌توان، نسبت به مصادیق کالبدی، الگوهای پایدارتر و اصیل تری دانست که به بیان و توضیح اصول و ارزشهای مشخصی که برآمده از تعالیم عالیه اسلام هستند می‌توان در همه دوران‌ها و سرزمین‌ها مورد استناد و استفاده قرار گیرند. یکی از بارزترین نمونه‌های این الگوها می‌توانند معیار و مرجع باشند، عهدنامه مالک اشتر است که بسیاری از روابط انسانی به ویژه رابطه مدیریت شهر و جامعه با مردم را می‌توان از آن استنتاج نمود. موضوعاتی چون «پیروی از واجبات و سنت‌ها، مهربانی با مردم، بخشیدن مردم و آسان گرفتن بر آنان، پرهیز از غرور و خودپسندی، رعایت انصاف با خدا و با مردم،

مردم گرایی، حق گرایی، ضرورت رازداری، پوشاندن زشتی ها، عدم مشورت با بخیل و ترسو و حریص، صراحت در حق گوئی، نیکوکاری به مردم، گفت و گوی فراوان با دانشمندان و بحث با حکیمان، عدم بی نیازی گروه های اجتماعی از یکدیگر، ناچیز نشمردن ارزش خدمت مردمان، گسترش عدالت در بین مردم، مهربانی با رعیت، پاسداری از حقوق مردم، احتراز از خودپسندی، پرهیز از منت گذاری دوری از خلف وعده، به یاد داشتن و رعایت سنت های باارزش گذشتگان و روش های پسندیده رفتگان و آثار پیامبر و واجبات کتاب خدا» از محورهای اصلی این عهدنامه اند (دشتی، ۱۳۸۴: ۵۲۶). متفکران مسلمان نیز به تبع تعالیم اسلام و با توجه به غایت و مسیری که برای انسان تعریف شده است، در تعریف شهرهای آرمانی خویش، این نکته مهم را به عنوان اصل معرفی کرده اند، چنانچه فارابی در توصیف خواست اهل مدینه فاضله خویش می گوید: «خواست همه شهروندان آرمان شهر (مدینه فاضله) نابود ساختن پلیدی های به خواست و برچیدن زشتی های سرشتی، و دست یازیدن به نیکویی های به خواست و خوبی های سرشتی و هر دو خواهد بود» (فارابی، ۱۳۷۶: ۲۲۵). در کنار مجموعه اهل شهر، تک تک آحاد جامعه نیز نیازها و خواسته ها و وظایفی دارند که باید مورد توجه قرار گیرند. «هر یک از شهروندان مدینه فاضله (آرمان شهر) نیاز خواهند داشت، تا پدیدآورندگان و علل هستی های دورتر و جایگاه های آنها و معنای نیکبختی و فرمانروایی نخست آرمان شهر (مدینه فاضله) و هم چنین جایگاه های فرمانروایی را چنان که هست به خوبی شناسایی کنند. آن گاه کنشهای معینی را که به کار بستن آن نیکبختی و سعادت را به دنبال خواهد داشت، به خوبی دریابند. و در بایست خواهد بود تا شهروندان (تنها) به دانستن و شناختن آن کارهای معین، بسنده نکنند بی آنکه همان کنش ها را به کار گیرند و به کار بستن آن را در بایست خود گردانند» (فارابی، ۱۳۷۶: ۲۲۷). یکی از اصلی ترین وظایف شهر اسلامی تعریف فضای ویژه در کالبد شهر برای برآورده کردن نیازهای روحی انسانها از جمله برگزاری شادی و جشن در ولادت پیامبر و ائمه اطهار، سوگواری و عزاداری در ایام وفات و شهادت ایشان، ... است.

فلسفه عزاداری در ایام محرم:

مجالس عزاداری به مجالسی گفته می‌شود که در آن برای شخصی که از دنیا رفته، سوگواری و عزاداری می‌نمایند و مردم با شرکت در آن به صاحبان عزا تسلیت گفته، و با آنان اظهار هم‌دردی می‌نمایند. در این مجالس، شرکت‌کنندگان با خواندن سوره فاتحه و تلاوت آیاتی از قرآن مجید و گریه بر مصائب اهل بیت(ع)، از درگاه الاهی برای روح متوفی، طلب رحمت و مغفرت می‌نمایند.

جدول(۱): شیوه عزاداری از دیدگاه امامان (نگارندگان)

<p>امام زمان (عج) در زیارت ناحیه مقدسه فرمودند: « وَ أَسْرَعَ فَرَسَكَ شَارِدًا وَ إِلَى خِيَامِكَ قَاصِدًا مُحْتَجِمًا بَاكِيًا فَلَمَّا رَأَى النَّسَاءَ جَوَادِكَ ... بَرَزْنَ مِنَ الْخُدُورِ لِلشُّعُورِ نَاشِرَاتٍ وَ لِلخُدُودِ لَاطِمَاتٍ وَ لِلْوُجُوهِ سَافِرَاتٍ وَ بِالْعَوِيلِ دَاعِيَاتٍ » در این هنگام اسب تو شیون کنان و شیهه کنان باسرعت به سوی حرمت بازگشت ، زنان که این صحنه را دیدند از خیمه های بیرون آمدند در حالی که موهایشان پریشان بود بر سر و صورت خود می زدند و با صدای بلند گریه و شیون می کردند.</p>	<p>امام زمان (عج)</p>
<p>حضرت امام زمان (عج) در زیارت ناحیه مقدسه فرمودند: « فَلَانْدُبْنِكَ صَبَاحًا وَ مَسَاءً وَ لَأَبْكِينَ لَكَ بَدَلِ الدُّمُوعِ ذَمًّا حَسْرَةً عَلَيْكَ وَ تَأْسُفًا عَلَى مَا دَهَاكَ وَ تَلَهُفًا حَتَّى أَمُوتَ بِلَوْعَةِ الْمَصَابِ وَ عُصَّةِ الْاَكْتِيَابِ » (بحارالانوار، ۱۰۱). پس همانا صبح و شب برایت ناله و ندبه کنم و از سر حسرت بر تو و تأسف بر آنچه تو را گرفتار ساخت و از روی دریغ و اندوه بجای اشک برایت خون می‌گیریم تا آنکه بسبب سوز این مصیبت و غصه سخت بمیرم.</p>	<p>حضرت امام زمان (عج)</p>
<p>حضرت امام رضا (ع) فرمودند: قال الرضا (ع): « يَوْمَ الْحُسَيْنِ أَفْرَحَ جُفُونَنَا وَ أَسْبَلْ دُمُوعَنَا وَ أَذَلَّ عَزِيرَتَنَا بِأَرْضِ كَرْبٍ وَ بَلَاءٍ أَوْزَتْنَا الْكَرْبَ وَ الْبَلَاءَ إِلَى يَوْمِ الْاِنْقِضَاءِ فَعَلَى مِثْلِ الْحُسَيْنِ فَلْيَبْكِ الْبَاكُونَ » (امالی صدوق، ۱۱۱). برآستی که روز حسین [یعنی عاشورا] پلک دیدگان ما را به خون نشانند [یعنی باید خون گریست] و اشک ما را سرازیر کرد و عزیز ما را در زمین کرب [اندوه] و بلا [سختی] گرفتار ساخت. آن زمینی که برای ما اندوه و سختی تا روز قیامت به ارث گذاشت. پس بر مثل حسین (ع) گریه کنندگان، بگریند.</p>	<p>امام رضا (ع)</p>
<p>امام صادق (ع) در حدیثی فرمودند: « وَ لِمِثْلِ ذَلِكَ فَلْتَدْرِفِ الدُّمُوعُ وَ لِيَبْكِ الْبَاكُونَ وَ لِيَتَذَبَّ النَّادِبُونَ وَ لِيَصْرُخَ الصَّارِخُونَ وَ لِيَضْحَكِ الضَّاحُونَ وَ يَبْعَجُ الْبَاكُونَ » (زادالمعاد، ۴۹۱، بحارالانوار، ۱۰۶) و برای امثال آن بزرگواران باید اشکها روان شود و باید بگریند گریه کنندگان و ندبه و افغان کنند و شیون از دل برکشند و ضجه و زاری کنند و ناله جان سوز سر دهند و صداها را به گریه بلند کنند و خاک بر سر بریزند.</p>	<p>امام صادق (ع)</p>

آنچه در بزرگداشت عاشورا با آن رو به رو هستیم، دو چیز است: یکی شکل و صورت پیام‌رسانی و بزرگداشت قیام عاشورا و دیگری انتقال پیام. آنچه اهمیت بیشتر دارد و اساسی‌تر است، محتوا است و اصل نیز همین است. ارزش‌گذاری قالب‌ها و صورت‌ها و حتی

جواز و عدم جواز آن، با محتوا و اصل پیام، قابل تعریف و تبیین است. از دیدگاه اسلام، عزاداری و سوگواری اهل بیت(ع) می‌تواند در قالب‌ها، و ابزاری که میان ملل و اقوام مرسوم بوده، محقق شود و به شیوه های گوناگون تجلی یابد، البته تا زمانی که به اصل پیام و محتوا لطمه نزند، بلکه به بهترین نحو پیام را در ذهن و جان مخاطب جای دهد. از این رو استفاده از شیوه های عزاداری که در صدر اسلام رایج نبوده اما آسیبی به محتوا نمی‌رساند، نه تنها از نظر شرعی اشکال ندارد، بلکه مطلوب بوده و می‌تواند در حد خود، شعارهای عاشورا و اهل بیت(ع) را به گوش انسان معاصر رسانده و قلب او را به سمت باورها سوق دهد. حال اگر هنر تعزیه این هدف را برآورده نماید، مطلوب و پسندیده است (کاشفی، ۱۳۸۲: ۲۱).

شکل و صورت عزاداری باید به گونه‌ای باشد که بتواند محتوای پیام های عاشورا را به مردم ابلاغ کند و باور انسان ها را نسبت به آنها تقویت نماید ولی اگر این ظاهر به صورتی درآید که نه تنها باطن و مغز را نشان ندهد بلکه باعث گردد موضوع خدشه دار شود، شکل و صورت مناسبی نخواهد داشت و مورد قبول نخواهد بود.

در هر صورت همچون دیگر سنت های مذهبی باید به هنگام اجرای تعزیه، موازین شرعی رعایت گردد و ارزش های معنوی آن پایمال نشود و چون سنتی دینی است باید مروّج و مبلّغ فضایل، مکارم و خصال نیکو باشد؛ مردم را دین شناس نماید و روح معنویت را در آنان تقویت کند، پس تعزیه در صورتی موجب خشنودی خدا و اولیای الهی است که در حدود بندگی پروردگار بوده و مشتمل بر دروغ، حرام و امور وهن انگیز نباشد. این مسئله مهم در فتاوای مراجع نیز مورد توجه ویژه بوده است.

بررسی علل نبود فضای مطلوب در کالبد شهر برای برگزاری آیین عزاداری:

با توجه به مبانی نظری ذکر شده علما بر برگزاری صحیح مراسم عزاداری به صورت نمایش و حرکت در صورت نبود مضامین موهن و تحریفات تاکید دارند. و بر اساس همین امر در برخی از ایام سال به ویژه محرم و صفر و ایام فاطمیه در فضای بیرون از مساجد مراسم عزاداری برگزار می‌شود. تعزیه به علت عدم تعریف فضای مخصوص برای این امر

معمولا در سطح معابر شهری برگزار می‌شود، از طرفی متولیان امر در طرح‌های توسعه شهری تاکنون هیچ فضایی را برای این مراسم در نظر نگرفته‌اند و این امر همچون ضرورتی گم شده، در کالبد شهر پنهان است. اما با همه این احوال چگونه می‌توانیم این فضای گم شده را در معماری جدید باز یابیم؟

پاسخ این پرسش بستگی به تمامی عوامل مرتبط با این حیطة دارد. چنان که شاهد هستیم این مراسم در فضاهایی برگزار می‌شود که در دید و دسترس عموم باشد. در گذشته مراسم عزاداری در میادین شهری برگزار می‌شد ولی با فروپاشی تدریجی نظام سنتی، نظام فضایی شهرهای ایران نیز دگرگون شد. به سبب ورود خودرو، خیابان‌کشی‌های این دوره با به صلیب کشیدن شهرها در محل تقاطع محورها، پدیده‌ای جدید به نام فلکه را ایجاد کرد که امروزه همه شهرها با تبعات آن دست و پنجه نرم می‌کنند. فلکه‌ها عبارتند از گشودگی‌های تقاطع محورها و جزیره‌ای در وسط این گشودگیها، دارای پوشش گیاهی، آب‌نما، فواره و بعضا مجسمه که عملکرد غالب آنها توزیع حرکت سواره‌هاست. در طرح فلکه تنها چیزی که مطرح نبوده، حضور انسان و مفاهیم عمیق نهفته در فضای شهری بود. تغییر و تحولات بعدی شهرها، عمدتا معطوف به حرکت سواره و توزیع ترافیک وسایط نقلیه خصوصی شد. تا جایی که نه تنها بر پیکر شهرها خراش‌های عمیقی به نام «راه شهری» ایجاد کرد بلکه به تدریج و تقریبا همه میادین شهری را تبدیل به فلکه نمود. حال آنکه این پدیده جدید درست عکس میادین عمل می‌کند، فلکه‌ها محل توزیع و تفریق‌اند ولی میادین محل تجمع! (پاکزاد، ۱۳۸۴: ۳۹). در فلکه وجه غالب استفاده‌کنندگان سواره‌ها هستند، ولی در میدان پیاده‌ها می‌باشند؛ سواره‌ها به واسطه ویژگی‌های خودرو هرگز موفق به ایجاد تجمعی بارور نمی‌شوند. به قول کریستوفر الکساندر خودروها با اعطای آزادی و فرصت زیاد به مردم، آنها را از خانه، بیرون می‌کشند ولی از هم دور نگه می‌دارند و به این ترتیب باعث مرگ حیات اجتماعی شده‌اند (Silverstein, 1977: 65) و این در حالی است که هر اجتماع فرهیخته‌ای نیاز به مرکزی برای زندگی عمومی خود دارد، مکانی که انسان بتواند برای دیدن مردم و دیده شدن توسط آنها به آنجا برود (همان، ۶۴). به این ترتیب با اینکه به واسطه برخی مسائل، اذهان مدیران شهری، مهندسين و برخی شهروندان همیشه متوجه

تعریض خیابان و احداث فلکه و ... بوده است و این قبیل تغییرات را نوعی عمران و توسعه شهر خود به حساب می آورند، ولی امروزه دیگر همه آن فضاهای با هم بودن در حال فروپاشی است و هر کدام از ما هر روز تنهاتر از دیروز می شویم. میداین موجود در شهرهای ما تلفیقی از فرم یک فلکه، معنای یک میدان و عملکردی مختلط از این دو است (شکل ۱). لازم به ذکر است که همیشه تغییر دادن کالبد، راحت تر و سریعتر از معنا و بار ذهنی مربوط به آن می باشد. اساسا عنصری از جنس معنا، دیرپا و ماندگارتر هستند و به صورت تدریجی و در زمانی طولانی تر از بین می روند و یا کمرنگ می شوند. به همین خاطر بسیاری از شهروندان شهرستانی و حتی تهرانی هنوز در مقابل جایگزینی واژه میدان برای فلکه مقاومت کرده و آن را با دقتی بیش از مهندسان و مدیران شهری فلکه می نامند. در طی سال های اخیر، فرم و عملکرد میداین شهرها در برابر تغییرات و تحولات سریع و مخرب ناشی از ورود خودروی شخصی به شدت تغییر کرده اند و این در حالی است که معنای آنها در ذهن شهروندان کماکمان پابرجاست و رفتارهای ناشی از این موضوع نیز همچنان به صورت عادت باقی مانده است و ناخودآگاه مورد تقلید و تکرار دیگران قرار می گیرد. عدم هماهنگی فرم، معنا و عملکرد میداین باعث بروز مشکلات و معضلات بسیاری شده است (پاکزاد، ۱۳۸۴: ۴۰). امروزه به دلیل فقدان وجود میداین به معنای واقعی در شهرها ضرورت طراحی فضای مطلوب برای برگزاری این مراسم احساس می گردد و برای حل این مشکل باید چاره ای اندیشید.

شکل (۱): برگزاری مراسم عزاداری در میدان کنونی (فلکه)

شکل (۲): برگزاری مراسم عزاداری در معابر و اشغال آن

یکی از دلایل دیگر نبود فضای مناسب در سطح شهر برای برگزاری مراسم عزاداری عدم پراکندگی صحیح مساجد در شهرها برای دسترسی عموم و کوچکی صحن آنها برای برگزاری مراسم می باشد (شکل ۳). مسجد به عنوان کانون تجلی هویت معنوی مسلمانان و مرجع، پناه و تکیه گاه آنان، از صدر اسلام تاکنون مهم ترین عنصر شهری و معماری و مرکز تبلور عالی ترین اشکال خلاقیت، ذوق و سلیقه ی معماران مسلمان بوده است. در شهرهای سنتی، سیمای مسجد و عناصر نشانه‌ای آن در منظر شهری، نقشی غالب داشته است و طراحی شالوده ی شهر به شیوه‌ای بود که مسجد جامع مرکز ثقل آن به شمار می‌رفت و مکان و جایگاه آن تاثیر بارزی در هویت بخشیدن به شهر داشت. در تمدن یونان نیز همیشه معابد در بلندترین قسمت شهر ساخته می‌شدند. ارسطو، اندیشمند یونانی، در این باره گفته است: «باید محل ساختن معبد نقطه‌ای باشد که از همه طرف دیده شود تا مقام و فضیلت معبد را بالا ببرد و معبد بر اطرافش تسلط داشته باشد.» اگر چه این اظهارات به عصر کهن یونان مربوط است، اما دقت در مضمون آن اهمیت معبد و مکان استقرار عبادتگاه را روشن می‌کند، زیرا هر اندازه معبد بیشتر جلوی چشم انسان باشد، انسان به همان اندازه بیشتر به یاد معبود می‌افتد. موضوع اشراف مساجد بر بناهای دیگر در طراحی شهرهای جدید باید جدی گرفته شود. باید مساجد طوری ساخته شوند که مردم را از فواصل دور به سوی خود بخوانند (شکاری، ۱۳۸۴). در گذشته، وسعت محله و موقعیت مسجد به شکلی بود که مسجد مجموعه محله را تحت پوشش قرار می‌داد و سیمای آن با تفاوت اساسی نسبت به دیگر ساختمان‌ها عظمت و شکوه این بنا را جلوه گر می‌ساخت. سازگاری مسجد با کاربری های پیرامون آن، از جمله ویژگی های مهم استقرار آن در محلات قدیمی محسوب می‌شد، به طوری که مسجد ضمن قرارگیری در کنار معبر یا فضای باز اصلی محله، با کاربری هایی همچون حسینیه، حمام و آب انبار نیز همجوار بوده است. اگرچه بین مساجد شهری، مسجد جامع دارای ویژگی های منحصر به فرد و از سیمای عظیم و پیچیده- ای نسبت به سایر بناهای پیرامون خود برخوردار بوده است، اما در بسیاری از موارد، دیگر مساجد، به ویژه مساجد محله‌ای از سادگی در سیمای بیرونی بهره می‌بردند و با بافت پیرامونی خود پیوستگی کامل داشتند. شهرهای سنتی از نوعی تقسیم بندی کالبدی

برخوردار بودند و توزیع مساجد در سطح این شهرها از آهنگی منطقی تبعیت می‌کرد. امروزه محدوده‌ی محلات را خیابان‌های اصلی و بزرگراه‌ها مشخص می‌کنند و مرکزی برای محله نمی‌توان متصور بود. وسعت محله با توجه به عواملی چون جمعیت، موقعیت مکانی شبکه‌های دسترسی و تاسیسات و تجهیزات، تعیین می‌شود. بنابراین نمی‌توان مرکزی را برای هر محله شناخت. حتی عنصر یا عناصری به عنوان کاربری شاخص محله، مانند مسجد وجود ندارد. بر اساس تقسیمات محله‌ای انجام شده و معیار قرار گرفتن راه‌های دسترسی اصلی به عنوان مرز محله، مساجد عمدتاً در مرز محلات قرار گرفته‌اند و دسترسی عموم خانواده‌ها به این مساجد مشکل است. علاوه بر آن، بزرگراه‌ها و راه‌های دسترسی درجه یک، مکان استفاده از مساجد را با موقعیت‌های اشاره شده برای محلات هم‌جوار با مشکل مواجه می‌سازند. در بیشتر مواقع در بافت‌های قدیم، مسجد به عنوان یک حلقه از زنجیره‌ی فضایی-کالبدی مرکز محلات با سلسله مراتب کاربری‌های شهری که فعالیت‌های مرتبط با هم را در درون خود داشتند، عمل می‌کرد. مسجد در مرکز محله، با حسینیه، میدانچه، بازار، حمام و آب‌انبار هم‌جوار خود نه تنها از لحاظ فعالیت با یکدیگر سازگاری داشتند، بلکه به لحاظ فرم و سیمای ظاهری نیز از سازگاری منطقی برخوردار بودند. بیشتر مواقع به دلیل موقعیت و اهمیت مسجد، این بنا به لحاظ سیمای موقعیت مکانی از کاربری‌های پیرامون پیشی می‌گرفت و برجستگی خود را بر بناهای پیرامون پیشی می‌گرفت و برجستگی خود را بر بناهای پیرامون نمایان می‌ساخت. اما در توسعه‌های جدید، با تاثیرپذیری از موقعیت مکانی و اقتصادی، با توده‌ای از کاربری‌های تجاری و اداری در هم آمیخته و در میان انبوهی از ساختمان‌های بلند و برج‌های مسکونی اداری تجاری قرار گرفته است. در بافت قدیم، نمای ظاهری و بیرونی مساجد در مقایسه با نمای داخلی از اصل سادگی پیروی می‌کرد و ضمن دارا بودن ویژگی‌هایی هم‌چون خوانایی و نمایانی، با بافت پیرامونی خود نیز پیوستگی می‌یافت. امروزه با طراحی مساجد در کنار خیابان‌ها و میدان‌های اصلی شهر، این مساجد به عنوان مراکز انجام مراسم مذهبی با برنامه‌های از پیش تعیین شده ایفای وظیفه می‌کنند و خانوارهای ساکن در محلات، کمتر با این مساجد ارتباط برقرار می‌سازند. با افزایش جمعیت و رشد شهرنشینی و توسعه‌ی بی‌رویه، برنامه‌ریزی

کاربری زمین و الگوی استقرار کاربری های گوناگون، از جمله کاربری های مذهبی، مورد کم توجهی قرار گرفته اند و مساجد با نیازها و الگوهای رفتاری متنوع و متعارف جامعه در ابعاد فردی و اجتماعی به وجود نیامده اند. در نتیجه حس آشنایی و تعلق به مکان در آنها ضعیف است (نایینی، ۱۳۷۶: ۲۵۳-۲۶۵).

شکل (۳): عدم وجود صحن یا کوچک و نامناسب بودن فضای صحن برای برگزاری مراسم ایام محرم

معرفی منطقه مورد مطالعه:

این محله یکی از قدیمی ترین محله های تبریز است. این محله یکی از فصبات حومه تبریز بوده است که اکنون جزئی از شهر تبریز شده است. اهالی قدیم خطیب نام آن را خطیب تلفظ میکردند. بنای محله "خطیب" به خیاب تبریزی معروف به صدرالدین برادر تاج الدین تبریزی منسوب است (<http://press-online.ir>).

نقشه هوایی محله خطیب (google earth.com)

نقشه محله خطیب (نگارندگان)

شکل (۴): نقشه محله خطیب

یافته ها و نتایج:

از کل نمونه مورد بررسی (۲۰۰ پرسشنامه پخش شده در محله خطیب)، ۵۲/۵ درصد مرد و ۴۷/۵ درصد زن هستند. ۶۳/۵ درصد بین ۱۵-۳۰ سال، ۱۹ درصد بین ۳۱-۴۵ سال، ۱۲ درصد بین ۴۶-۶۰ سال و ۵/۵ درصد بالای ۶۰ سال سن دارند. تحصیلات ۲۲ درصد سیکل، ۴۱ درصد دیپلم و فوق دیپلم، ۳۶ درصد لیسانس و فوق لیسانس و ۱ درصد دکتری است. نرمال بودن توزیع نمرات متغیرها با استفاده از آزمون کولموگروف-اسمیرنوف بررسی شده است. با توجه به سطوح معنی داری بدست آمده نتیجه گرفته می‌شود که تمام متغیرها دارای توزیع نرمال میباشند. (سطح معنی داری بزرگتر از ۰/۰۵).

جدول ۲. نتایج آزمون کولموگروف-اسمیرنوف برای بررسی نرمال بودن توزیع متغیرها

متغیر	تعداد	آماره Z کولموگروف-اسمیرنوف	سطح معنی داری
موافقت با وجود فضای مناسب برای برگزاری مراسم	200	1.653	.008
میزان مناسب بودن معابر و خیابانها برای برگزاری مراسم	200	1.252	.087
میزان مناسب بودن میداين کنونی برای برگزاری مراسم	200	2.285	.075
میزان مناسب بودن فضای باز اطراف مساجد برای برگزاری مراسم	200	2.284	.076
میزان مناسب بودن طراحی فضاهای جمعی جدید برای برگزاری مراسم	200	1.262	.081
مطلوبیت فضای شهری برای برگزاری مراسم عزاداری	200	1.096	.181

برای بررسی میزان مطلوبیت مولفه های فضای شهری از آزمون t یک نمونه ای استفاده شده است. نمرات بین ۱ تا ۵ می باشند. بنابراین مقدار آزمون برابر ۳ که میزان متوسط متغیر است در نظر گرفته شده است. اگر میانگین متغیر بیشتر از ۳ باشد نشان دهنده وضعیت مطلوب است.

نتایج آزمون t تک نمونه ای حاکی است که موافقت با وجود فضای مناسب برای برگزاری مراسم ($m=۳/۲۶$ و $p=۰/۰۰۱$)، میزان مناسب بودن معابر و خیابانها برای برگزاری مراسم ($m=۳/۵۸$ و $p=۰/۰۰۱$)، میزان مناسب بودن فضای باز اطراف مساجد برای برگزاری مراسم ($m=۳/۸۱$ و $p=۰/۰۰۱$)، مطلوبیت فضای شهری برای برگزاری مراسم عزاداری ($m=۳/۳۴$ و $p=۰/۰۰۱$) بطور معنی داری بالاتر از حد متوسط می باشد.

میزان مناسب بودن میدین کنونی برای برگزاری مراسم بطور معنی داری پایین تر از حد متوسط می باشد ($m=۲/۶۳$ و $p=۰/۰۰۱$).

میزان مناسب بودن طراحی فضاها جمعی جدید برای برگزاری مراسم در حد متوسط می باشد ($m=۲/۹۷$ و $p=۰/۵۱۶$).

جدول ۳. نتایج آزمون t تک نمونه ای برای بررسی میزان مطلوبیت مولفه های فضای شهری

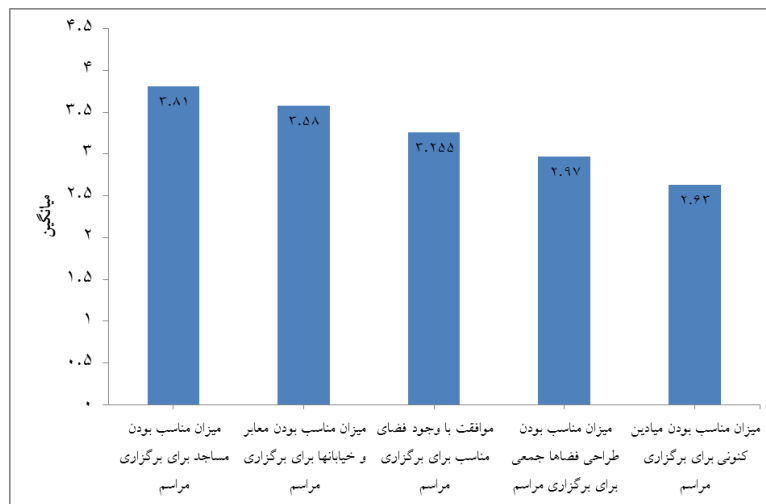
مقدار آزمون = ۳							متغیر
میانگین اختلاف متغیر با مقدار آزمون	سطح معنی داری	درجه آزادی	t	انحراف معیار	میانگین	تعداد	
۰.۲۵۵	۰.۰۰۰	۱۹۹	۵.۵۹	۰.۶۵	۳.۲۶	۲۰۰	موافقت با وجود فضای مناسب برای برگزاری مراسم
۰.۵۸۰	۰.۰۰۰	۱۹۹	۱۱.۳۰	۰.۷۳	۳.۵۸	۲۰۰	میزان مناسب بودن معابر و خیابانها برای برگزاری مراسم
-۰.۳۷۰	۰.۰۰۰	۱۹۹	-۴.۵۷	۱.۱۴	۲.۶۳	۲۰۰	میزان مناسب بودن میدین کنونی برای برگزاری مراسم
۰.۸۱۰	۰.۰۰۰	۱۹۹	۱۳.۸۲	۰.۸۳	۳.۸۱	۲۰۰	میزان مناسب بودن فضای باز اطراف مساجد برای برگزاری مراسم
-۰.۲۳	۰.۵۱۶	۱۹۹	-۰.۶۵	۰.۷۳	۲.۹۷	۲۰۰	میزان مناسب بودن طراحی فضاها جمعی جدید برای برگزاری مراسم
۰.۳۳۸	۰.۰۰۰	۱۹۹	۱۲.۲۵	۰.۳۹	۳.۳۴	۲۰۰	مطلوبیت فضای شهری برای برگزاری مراسم عزاداری

اولویت‌بندی مولفه‌های فضای شهری: برای اولویت‌بندی مولفه‌های فضای شهری از آزمون فریدمن استفاده شده است. میانگین رتبه‌های هر یک از عوامل محاسبه شده است. متغیری که کمترین میزان را داشته باشد دارای کمترین رتبه خواهد بود. مقدار خی دو برابر ۱۵۰/۰، درجه آزادی برابر ۴ و سطح معنی‌داری ۰/۰۰۱ است. چون سطح معنی‌داری کمتر از ۰/۰۵ است نتیجه گرفته می‌شود بین میانگین رتبه‌های مولفه‌ها اختلاف معنی‌داری وجود دارد. مولفه‌های فضای شهری به ترتیب از زیاد به کم بصورت زیر می‌باشد:

میزان مناسب بودن فضای باز اطراف مساجد برای برگزاری مراسم، میزان مناسب بودن معابر و خیابانها برای برگزاری مراسم، موافقت با وجود فضای مناسب برای برگزاری مراسم، میزان مناسب بودن طراحی فضاها جمعی جدید برای برگزاری مراسم، میزان مناسب بودن میادین کنونی برای برگزاری مراسم.

جدول (۴): نتایج آزمون فریدمن برای اولویت‌بندی مولفه‌های فضای شهری

متغیر	تعداد	میانگین	میانگین رتبه	مقدار خی دو	درجه آزادی	سطح معنی‌داری
میزان مناسب بودن فضای باز اطراف مساجد برای برگزاری مراسم	۲۰۰	۳.۸۱	۳.۸۵	۱۵۰.۸۰ ۳	۴	۰.۰۰
میزان مناسب بودن معابر و خیابانها برای برگزاری مراسم	۲۰۰	۳.۵۸	۳.۴۲			
موافقت با وجود فضای مناسب برای برگزاری مراسم	۲۰۰	۳.۲۵۵	۳.۰۷			
میزان مناسب بودن طراحی فضاها جمعی جدید برای برگزاری مراسم	۲۰۰	۲.۹۷	۲.۴۸			
میزان مناسب بودن میادین کنونی برای برگزاری مراسم	۲۰۰	۲.۶۳	۲.۱۹			

شکل (۵): نمودار بررسی متغیرها

مقایسه مطلوبیت فضای شهری از دیدگاه زنان و مردان: برای مقایسه مطلوبیت فضای شهری از دیدگاه زنان و مردان از آزمون t مستقل استفاده شده است. نتایج آزمون t مستقل حاکی است میزان مناسب بودن معابر و خیابانها برای برگزاری مراسم و مطلوبیت فضای شهری برای برگزاری مراسم عزاداری از دیدگاه زنان به طور معنی‌داری بیشتر از مردان است (میانگین زنان بیشتر از مردان و سطح معنی‌داری کوچکتر از ۰/۰۵ است). موافقت با وجود فضای مناسب برای برگزاری مراسم، میزان مناسب بودن میادین کنونی برای برگزاری مراسم، میزان مناسب بودن مساجد برای برگزاری مراسم و میزان مناسب بودن طراحی فضاها جمعی برای برگزاری مراسم از دیدگاه زنان و مردان تفاوت معنی‌داری ندارند (سطوح معنی‌داری بزرگتر از ۰/۰۵ است).

جدول (۵): نتایج آزمون t مستقل برای مقایسه مطلوبیت فضای شهری از دیدگاه زنان و مردان

آزمون t			انحراف معیار	میانگین	تعداد	جنسیت	متغیر وابسته
سطح معنی‌داری	درجه آزادی	آماره t					
.917	198	.104	0.64	3.26	105	مرد	موافقت با وجود فضای مناسب برای برگزاری مراسم
			0.65	3.25	95	زن	
.000	198	-5.589	0.63	3.33	105	مرد	میزان مناسب بودن معابر و خیابانها برای برگزاری مراسم
			0.72	3.86	95	زن	
.143	198	1.470	1.24	2.74	105	مرد	میزان مناسب بودن میداين کتونی برای برگزاری مراسم
			1.02	2.51	95	زن	
.546	198	-.605	0.83	3.78	105	مرد	میزان مناسب بودن فضای اطراف مساجد برای برگزاری مراسم
			0.83	3.85	95	زن	
.284	198	1.074	0.66	3.02	105	مرد	میزان مناسب بودن طراحی فضاها جمعی جدید برای برگزاری مراسم
			0.79	2.91	95	زن	
.007	198	-2.711	0.40	3.27	105	مرد	مطلوبیت فضای شهری برای برگزاری مراسم عزاداری
			0.37	3.42	95	زن	

بحث و نتیجه گیری:

با توجه به بررسی ها حداکثر مردم طراحی فضاهای باز اطراف مساجد را بهترین گزینه برای برگزاری مراسم عزاداری ایام محرم مناسب دانسته اند. لذا پژوهشگران در صد برآمدند تا مکانی مناسب با نظریات مردم با در نظر گرفتن شاخص های زیر در محله خطیب طراحی کنند.

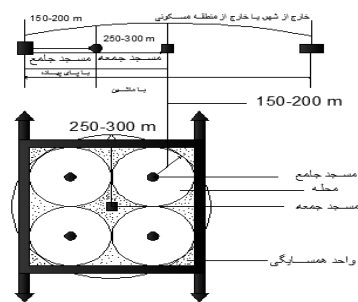

شاخص های موثر بر پراکندگی و توزیع جغرافیایی مساجد:

- توجه به حوزه ی نفوذ مسجد، شامل مواردی چون: تعداد جمعیت، قابلیت دست رسی جمعیت، نوع شبکه ی راهها و قابلیت دسترسی به آنها.
- توجه به نقش توزیع و پراکندگی جغرافیایی مساجد در هویت و سیمای شهر.
- توجه به کاربری های مجاور و کاربری های مناسب و سازگار با مساجد.
- حفظ نقش مرکزیت و محوریت مسجد در شهر و محله و تعیین موقعیت مکانی مسجد با توجه به نقش و عملکرد آن.

در ساخت مسجد باید اصل را بر نیاز گذاشت. یعنی مسجدی بسازیم که واقعا به آن نیاز باشد. پیامبر(ص) در این باره محدودیت هایی را به کار می بست. باید کوشید، جایی به مسجد اختصاص یابد که در طرح های شهری آینده به موقعیتی دیگر تبدیل نشود، زیرا تبدیل مسجد به خیابان، کوچه، میدان و مانند آنها، تنها در شرایط استثنایی جایز است (نوبهار، ۱۳۷۶: ۲۵۶). نکته مهم این است که مساجد باید به تناسب جمعیت و قابلیت دسترسی مناسب گسترش یابند، به نحوی که بتوانند به درجات هر چه بیشتر، جمعیت ساکن در مناطق متفاوت شهری را پوشش دهند. در شهرها و در بخش های سنتی با تراکم بیشتر مساجد مواجه هستیم، در حالی که در بخش های سنتی با تراکم بیشتر مساجد مواجه هستیم، در حالی که در بخش های جدید که اغلب آنها بعد از انقلاب توسعه یافته و یا ساخته شده اند، با کمبود مسجد مواجه هستیم که باید آن را ضعفی اساسی در شهرسازی در دو دهه ی اخیر به حساب آورد. فاصله ی خانواده ها تا مسجد شاخصی است که امکان مسجد رفتن و در نتیجه مشارکت در حیات دینی را افزایش می دهد. تحقیق ملی با عنوان «بررسی رفتارهای فرهنگی ایرانیان» نشان می دهد که در شهری مانند تهران میانگین فاصله ی خانواده ها تا مسجد، حدود نیم کیلومتر است و در بعضی مناطق به ۲ کیلومتر هم می رسد (روزنامه ایران، ۱۳۸۲). از نکات دیگر اینکه نباید مکان مسجد در محلی باشد که میان نمازخوانان یک محله تفرقه ایجاد کند. مثلا آنقدر نزدیک به محله ی دیگر باشد یا آنقدر از قلب محله دور باشد که کسی از مردم محله احساس نکند، مسجد متعلق به اوست.

هم چنین مکان مسجد نباید موجب زیان شود. مساجدی که برای عزاداری، سخن رانی، و شروع و پایان تظاهرات حالت مرکزیت دارند، نباید در عمق مناطق مسکونی قرار گیرند، بلکه باید به عنوان مفصل بین خیابان و این مناطق عمل کنند تا هم از سر و صدا دور باشند و هم خود مزاحم بافت مسکونی نباشند. مسجد نباید آلودگی صوتی ایجاد کند (عرفان، ۵۶۱-۵۷۴). هم چنین باید از فعالیت‌هایی که کارکردهای اساسی و اولیه ی عبادی و اجتماعی مسجد را به مخاطره می‌اندازند، پرهیز و فعالیت‌های جانبی را در جهت تقویت این دو کارکرد اصلی هدایت کرد (نوروزی، ۱۳۸۴). لازم است، موقعیت، عملکرد و نقش، نوع و تعداد، ظرفیت و گنجایش، و حجم مساجد به منظور پاسخگویی به نیازهای شهری در نظر گرفته شود. اندازه محلات، درجه بندی راه‌ها، تعداد جمعیت، و دوری و نزدیکی به فضای اصلی و مرکزی شهر یا محله، در انتخاب نوع مسجد و اینکه به چه تعداد از آن احتیاج است، تاثیر دارند. حجم و سبک بنا نیز القاکننده ی عملکرد و موقعیت آن و بیان‌کننده نقشی است که معمولاً از بنا انتظار می‌رود. به علاوه، در سیما و هویت شهر نیز تاثیر خواهد داشت که لازم است به این مسئله نیز توجه شود. این نکات همه نشان می‌دهند که در کنار اهتمام به ساختن مساجد، مکان‌یابی مناسب و متناسب با جمعیت محلات و مناطق برای مساجد، ضرورت دارد (شکل ۶).

شکل (۶): سلسله مراتب مس

جد در رابطه با فاصله مورد نیاز از مسجد به موقعیت و بخش خدماتی شهر (منطقه کارایی)، که توسط قوانین توسعه شهرهای عربی پیشنهاد گشت؛ این سلسله مراتب فاصله

پیاپیاده مورد نیاز میان خانه و مسجد محله (برای دسترسی روزانه) را که آموزه های اسلام بر آن تشویق نموده اند، فراهم می آورد (اخوت، الماسیان، بمانیان، ۱۳۸۹: ۱۴۳).

به نظر می رسد که در نظر گرفتن فضایی مقابل شبستان اصلی مسجد و جدا از صحن آن برای برگزاری مراسم عزاداری مطلوب است (شکل ۴) زیرا:

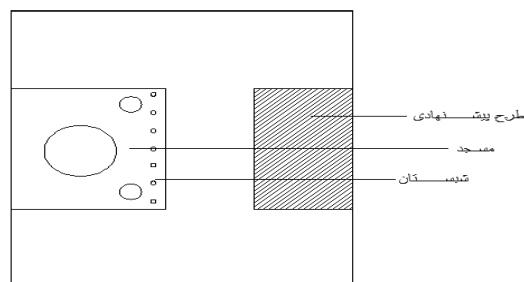
- مراسم عزاداری دارای رابطه تنگاتنگ و معنوی با فضای مسجد است.
- مسجد جامع در مرکز شهر برای برگزاری مراسم ویژه عزاداری به آسانی در دسترس است.

- معمولا هر محله دارای مسجد می باشد و هیئت عزاداری آن محله می توانند به آسانی به آن دسترسی داشته باشند.

- روبروی شبستان اصلی مسجد به جهت رو به قبله بودن بهترین فضا برای برگزاری مراسم سوگواری است.

از آنجا که امروزه باز زنده سازی میداین کار مشکل و حتی غیرممکنی راسم استفاده گردد.

اکنون مسجد امام خمینی با این مشخصات در خیابان خطیب شهر تبریز توسط پژوهشگر در حال اجرا می باشد و مردم هنگام گذر از پیاده رو و خیابان کاملا بر فضای صحن این مسجد مشرف هستند.

شکل (۷): طرح پیشنهادی

شکل (۸): محوطه (صحن) بازبینی شده مسجد امام خمینی برای برگزاری مراسم عزاداری

کشور ایران به عنوان یک کشور مذهبی در طول تاریخ و در پهنه جغرافیایی فعلی، رفتارها و آئین‌های مذهبی گوناگونی در مناطق مختلف آن وجود دارد که وجه مشخصه آن صبغه شیعی-اسلامی و ملی (قومی) آن است مانند آئین عزاداری برای سالار شهیدان در ماه محرم، حضرت فاطمه، حضرت معصومه، امامان معصوم و پیامبر مکرم اسلام.... در گذشته این مراسم در میداین شهری برگزار می‌شد ولی به تدریج با ورود خودرو میداین هویت خود را از دست داده و تبدیل گره های ترافیکی شدند. تغییر و دگرگونی در میداین آنگونه که مورد نظر است، به دلایل عدیده ای، در کوتاه مدت میسر نیست، زیرا امکان تخریب و تبدیل گره های ترافیکی به میداین به معنای واقعی بر اساس طرحهای مبتنی بر ارزشها و

اصول اسلامی در زمانی محدود ممکن نیست. بر همین اساس همچنان که گفته شد، در نظر گرفتن فضایی برای برگزاری مراسم عزاداری در همجواری مسجد سازگار و مطلوب به نظر می‌رسد.

منابع

- پاکزاد، جهان‌شاه، (۱۳۸۴)، راهنمایی طراحی فضاهای شهری در ایران، تهران، شرکت طرح و نشر پیام سیما: وزارت مسکن و شهرسازی، *معاونت شهرسازی و معماری*، ص الف-۳۹-۴۰.
- پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه: مجموعه کلمات قصار رسول اکرم(ص)، تهران، انتشارات جاویدان، ۱۳۷۷، ح ۱۱۱۶، ص ۳۷۷؛ ح ۱۸۰۳، ص ۷۳۳.
- تاج، شهره، حافظی زاده، شقایق، پتانسیل یابی فضاهای شهری در بخش مرکزی شهر تهران به منظور ساماندهی اجرای مراسم فرهنگی - مذهبی با تاکید بر اجرای مراسم ایام محرم، *فصلنامه علمی - پژوهشی جغرافیا*، ۱۳۸۹، ص ۳۳ تا ۴۷.
- دشتی، محمد، نهج البلاغه: مجموعه خطبه ها و نامه ها و کلمات قصار امام علی بن ابیطالب، قم، *موسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمومنین*، ح ۴۴۲، ص ۵۲۶، ن ۵۳.
- دوبران، اسماعیل، خدایی، داوود، غلامی، سعید، دانش دوست، مهرداد، سنجش مولفه های آسایش بصری در منظر شهری (با تاکید بر محله حسینیه اعظم زنجان)، *نشریه جغرافیا و مطالعات محیطی*، دوره ۱، شماره ۳، ۱۳۹۱، ص ۴۵-۶۰.
- روزنامه ی ایران، ۱۳۸۲، یکشنبه ۱۶ شهریور، شماره ۲۵۷۴.
- شکاری، جواد، معماری در نظام اسلامی مسجد، ۱۳۸۴.
- عرفان، محمدهادی، تئوری لایه های شناور در سیمای مساجد ایرانی، *مجموعه مقالات همایش معماری مسجد*، دانشگاه هنر، تهران، ۵۶۱-۵۷۴.
- علی الحسابی، مهران، پای کن، عصمت، بازشناسی اثر آیین های عاشورایی بر شهر ایرانی، بررسی موردی: شهر لاهیجان، *نشریه نامه معماری و شهرسازی*، شماره ۱۴، ۱۳۹۴، ص ۷۷.
- فارابی، ابونصر محمد، (۱۳۷۶)، *السیاسه المدینه*، جنس ملکشاهی، سروش تهران، ص ۲۲۷.
- کاشفی، محمدرضا، فلسفه عزاداری، (۱۳۸۱)، *مرکز فرهنگی نهاد*، چاپ اول، ص ۲۱.
- مجلسی، محمدباقر، (۱۳۸۰)، *بحارالانوار*، محمدباقر کمره‌ای نزیل شهر ری، قم، ص ۳۱۲.

- مطهری، مرتضی، (۱۳۷۸)، *مجموعه آثار*، جلد ۱۸، جلد سوم از بخش ائمه معصومین (ع)، تهران، صدرا، ص ۱۹۳.
- مهدوی نژاد، محمد جواد، مشایخی، محمد، بایسته های طراحی مسجد بر مبنای کارکردهای فرهنگی - اجتماعی، *معماری و شهرسازی آرمان شهر*، شماره ۵، ۱۳۸۹، ص ۶۶.
- نائینی، میرزا محمد حسین، (۱۳۶۲)، فتاوای علمای سلف درباره عزاداری و شبیه خوانی، *فصلنامه هنر*، ص ۲۹۷.
- نایینی، غلامرضا، تحلیلی بر موقعیت و الگوی استقرار مساجد، *مجموعه مقالات همایش معماری مسجد*، دانشگاه هنر، تهران، ۱۳۷۶، ص ۲۵۳-۲۶۵.
- نقی زاده، محمد، (۱۳۹۲)، *تاملاتی در مبادی شهر اسلامی (در متون و تاریخ)*، کتاب ماه هنر، شماره ۱۷۸، ص ۱۰ و ۹.
- نقی زاده، محمد، (۱۳۹۰)، *مبانی نظری شهرسازی و معماری اسلامی*، ص ۶۲.
- نوبهار، رحیم، معماری مسجد از دیدگاه متون دینی، *مجموعه مقالات همایش معماری مسجد*، دانشگاه هنر، تهران، ۱۳۷۶، ص ۲۵۶.
- نوروزی، محرم، عنصری جدید در محله، *نشریه الکترونیکی فصل نو*، هفته تخصصی علوم اجتماعی، ۱۳۸۴.
- اخوت، هانیه، الماسی فر، نینا، بمانیان، محمدرضا، (۱۳۸۹)، *معماری و شهرسازی سنتی در کشورهای اسلامی*، انتشارات هله / طحان، ناشر تخصصی معماری و شهرسازی، ص ۱۴۳.
- Alexander, Christopher & Sara Ishikawa & Murray Silverstein/ A Pattern Language/ Oxford University Press/1977:65.